

Тема 5. Європа та світ у середні віки (V – XV ст. н. е.)

5.1 Європа та Азія

У всьому світі в I тис. н. е. аграрні цивілізації контролювали менше ніж 15 відсотків землі, якою зараз керують сучасні держави. Варвари (так їх називали міські еліти) контролювали більшу частину земної кулі. Варвари склалися з фуражирів, скотарів, садівників і дрібних землеробів; вони жили в басейні Амазонки, Північній Америці, західній і центральній Африці, степах центральної Євразії, південно-східної Азії та Меланезії, утворюючи світ економічної та культурної гетерогенності.

Монголи, кочовий народ, жили на частині високих рівнин або степів Центральної Азії, теперішньої Монголії.

За період з 1210 по 1350 рр. цим людям з околиць міських імперій вдалося створити власну імперію, яка контролювала всю Азію від Кореї до Угорщини, за винятком Індії. Не маючи основи сільського господарства чи міського життя, монголи створили найбільшу суцільну земельну імперію за всю історію людства, яка проіснувала близько 200 років.

Біржі та торгівля

Протягом п'яти століть з 1000 по 1500 рр. люди основних територій Афро-Євразії торгували, взаємодіяли, винаходили технології, обмінювалися ідеями, мобілізували зусилля та зуміли збільшити могутність і багатство своїх територій до безпрецедентних висот. Імперія, створена Чингісханом, нав'язувала мир, який сприяв цьому обміну, доки імперія не розпалася через внутрішні суперечки та спустошення Чорної смерті. Оскільки торговельні шляхи через Центральну Азію більше не були безпечними, жителі Південної Європи шукали нові способи торгівлі з народом Китаю. Коли їм це вдалося, розпочалася ціла нова сторінка у світовій історії.

Хвороби

Чума, яку називають чорною смертю, поширилася Китаєм із загрозовою швидкістю. Вона досягла гір Тянь-Шаня в Киргизстані в 1338 р. і Чорного моря в 1347 р. шовковим шляхом. До 1348 р. вона увійшла до Генуї на кораблі та спустошила міста Єгипту, Європи та Туреччини. До 1350 р. вона перетнула

Північну Атлантику до Ісландії та Гренландії. З 1300 до 1400 рр. Європа втратила щонайменше 25 % свого населення.

Що це за страшна хвороба? Її стали називати чорною смертю, тому що після того, як її жертви сочилися кров'ю під шкірою, кров висихала і виглядала чорною. У лімфатичних вузлах утворюються грудки розміром з м'ячик для гольфу, які лопаються; від грецького слова *buboes*, що означає пах, походить медичний термін для позначення хвороби бубонна чума. Після кількох днів болісного болю жертва зазвичай помирала. Іноді хвороба вражала легені, а не лімфатичні вузли, і людина тонула в кривавій піні, заражаючи оточуючих при кашлі та чханні. Ніхто не знав, що стало причиною цього лиха, але люди помітили, що воно ніби слідує торговим шляхам. У Європі християни звинувачували в цьому євреїв, які часто працювали в торгівлі і які походили, як і хвороба, на сході.

Поширення Чорної смерті означало кінець Монгольської імперії. Торгівля, її рятівний круг, скоротилася до краплі. Складна система розвалилася без постійного руху людей, товарів та інформації. Кожна гілка монгольської правлячої сім'ї мала забезпечувати себе сама, не контактуючи з іншими.

Лише в 1894 р. вчені зрозуміли справжню причину Чорної смерті та способи її передачі. Бактерії, що викликають чуму, ймовірно, походять із пустелі Гобі, живуть у блохах, які живуть на гризунах. Хвороба, ймовірно, поширювалася на щурів із вантажами їжі. Потім бактерії знайшли плідотворне середовище в густонаселених містах і на кораблях, де популяції щурів так довго жили в безпосередній близькості від людей, що ніхто не підозрював їх як джерела хвороби. Сьогодні групи гризунів по всьому світу все ще живуть блохами, які переносять бацилу чуми, але антибіотики запобігають масовим спалахам хвороби.

Іслам

Деякі історики стверджують, що іслам, а не Китай, був найбільш креативною та динамічною цивілізацією у світі з 1000 по 1500 рр. н. е., коли відбувалося перенесення інновацій від одного суспільства до іншого. Неупереджений спостерігач у 1500 р. цілком міг передбачити, що незабаром іслам стане домінуючою релігією у світі. Ці оцінки впливають із фундаментального факту, що світ ісламу майже подвоївся у розмірі між 1000 і 1500 роками.

Після 1450 р. три удосконалення зробили революцію в друкарстві, а отже, й у навчанні: рухомий металевий шрифт окремих літер, нова фарба, придатна для паперу, і модифікований дерев'яний гвинтовий прес, який тиснув чорнильний шрифт на папір.

Йоганн Гутенберг надрукував свою першу Біблію в **1454 р.**, книга, краса якої свідчила про роки його експериментів. До 1500 р. друкарні в Європі щороку друкували від 10 до 20 мільйонів томів як стародавніх текстів, так і сучасних політичних і релігійних трактатів понад десятьма мов.

Мандрівники

Кілька міжрегіональних мандрівників цього періоду створили важливі зв'язки між віддаленими суспільствами та завдяки своїм творам, підвищили географічну та культурну обізнаність. На початку та в середині 600-х років китайський монах **Сюаньцзан** подорожував до Індії, щоб дізнатися більше про буддизм (натхненний подібними подорожами, здійсненими в 300-х роках н. е.).

Сюаньдз'ан (кит. «Таємничий товстун») (602 —644/664) — *китайський буддистський монах, учений, філософ, мандрівник і перекладач часів династії Тан.*

Відвідавши святі місця та бібліотеки, Сюаньцзан повернувся з вагонами буддистського мистецтва та артефактів, а також сотнями священних текстів на санскриті, які він та його послідовники переклали та розповсюдили по Китаю. Сприяючи кращому розумінню південноазіатських джерел, зусилля Сюаньцзана глибоко вплинули на буддистську доктрину в Східній Азії. Він залишив власний запис про свою подорож, але ще більш відомим є епічний роман, написаний про нього століттями пізніше, за часів династії **Мін** (1368–1644).

Один із перших європейців, які перетнули широті Євразії, молодий купець **Марко Поло** (1254–1324) подорожував із Венеції до Азії Шовковим шляхом у середині-кінці 1200-х років. Його подорожі тривали майже чверть століття, і, якщо йому вірити, він подружився з Хубілай-ханом, монгольським правителем Китаю. Хоча сьогодні вчені не впевнені, наскільки вірити його автобіографії («Книги чудес світу», більш відомі як «Подорожі Марко Поло»), твори Марко Поло відіграли величезну роль у ознайомленні європейців Середньовіччя та Відродження з розкішними багатствами та культурою розвитку Азії та розпалювання бажання європейців подорожувати та торгувати там. Христофор Колумб був лише одним із незліченних європейців, які з великим інтересом читали описи Марко Поло про Азію.

Великим дослідником ісламського світу був **Ібн Батута** (1304–1377) з Марокко, який почав паломництво до Мекки в 1325 р. і замість того, щоб повернутися, вирушив у подорож, яка тривала майже 30 років і подолав понад 70 000 миль. Він не лише відвідав більшу частину ісламської Африки та Близького Сходу, він відвідав Центральну, Східну та Південну Азію, зайшовши аж до островів Індонезії. Його подорожі розкривають дивовижне розмаїття звичаїв і культурних практик серед мусульманських громад, і Ібн Батута часто був здивований, а часом і шокований тим, наскільки різні способи життя можуть бути серед різних народів, технічно об'єднаних вірністю спільній вірі.

Після відновлення влади над Китаєм Мін вирішив відновити великий флот своєї країни. З 1405 по 1433 рр. н. е. вони спонсорували сім масштабних морських експедицій, щоб посилити китайську присутність в Індійському океані, встановити імперський контроль над торгівлею та вразити іноземні народи авторитетом династії Мін.

Керував цими експедиціями мореплавець **Чжен Хе** (1371–1435). Тільки в його першій поїздки взяли участь 28 000 військових. Чжен Хе відвідав Південно-Східну Азію, Індію, Перську затоку, Аравію та Східну Африку. Чжен Хе роздавав і отримував подарунки під час цих подорожей. Однак конфуціанські чиновники переконали китайського імператора, що подорожі були надто дорогими та нерентабельними, особливо через відновлення занепокоєння щодо північного монгольського кордону. Таким чином, у 1433 р. н. е. подорожі закінчилися, записи Чжен Хе були знищені, а суднам дозволили згнити.

5.2 Європа та Близький Схід у середні віки

Міграції

Регулярно відбувалися масштабні міграції, особливо в Афро-Євразії. Вони часто були спричинені екологічними факторами, такими як зміна клімату, зникнення запасів їжі або перенаселення. У свою чергу, вони мали власний вплив на навколишнє середовище.

Помітна серія міграцій торкнулася Європи, оскільки хвилі азіатських і германських народів продовжували рухатися в регіон зі сходу та півночі, як і в римську епоху. У V ст. н. е. міграція германських народів знищила Римську імперію і поклала кінець класичному періоду в Європі, починаючи, в той же час, період середньовіччя.

Військова загроза, яку створювали ці загарбники, змусила європейські держави політично централізуватися в середньовіччі, але вони також вплинули на континент етнічно, поселившись, заснувавши власні держави та змішавшись із існуючим європейським населенням. Серед найвпливовіших із цих мігруючих народів у Європі були **вікінги та слов'яни-землероби** (анти та склавени) у I тис. н. е.

Вікінги, або нормани, люди-пірати, встановили свою присутність на Британських островах (в 1066 р.), північно-західній Франції та Скандинавії (Швейцарія, Данія, Норвегія), на острові, Сицилії, Південній Італії, Гренландії та навіть досягли Ньюфаундленду в 1000 р. н. е.

Слов'яни заснували свої перші держави, такі як Велика Моравія, Болгарія (за допомогою тюркських болгар) і Київська Русь (можливо, за допомогою варягів, яку слов'яни та візантійці в хроніках називали Варягами або Руссю).

Сáмо — найдавніша відома держава слов'ян. Існувала на території сучасних Чехії і Нижньої Австрії. Державне утворення існувало в 623–660 (деякі автори називають 626–661 роки), на території моравів, чехів, лужичан, хорутан і панонців.

Усі ці кочові народи остаточно прийняли **християнство**. Пізніше нормани стали католиками, а слов'яни стали православними, як і Візантійська імперія.

Далі на схід відбувалася міграція монгольських і тюркських скотарів коней (турки-сельджуки (напади на Візантію в XI-XII ст.) і турки-османи (які оселилися в Малій Азії і заснували власну державу під керівництвом найвідомішого серед турків Османа I (1280–1326), який мав подібний вплив на Близький Схід, Центральну та Східну Азію.

В Африці на південь від Сахари землеробські народи банту продовжували свої переміщення по всьому континенту.

3000-річна полінезійська міграція, яка тривала вже деякий час, заселила 20 000-мильний простір Тихого океану. Первісні полінезійці були землеробами, вирощували таро та солодку картоплю та доповнювали свій раціон свинями, курями та рибою. Вони перенесли ці продукти — а також кокосову пальму — через Тихий океан, доставляючи їх у такі різноманітні місця, як Гаваї та Нова Зеландія (батьківщина маорі, найбільшої збережених полінезійських субкультур). На жаль, полінезійці сильно вирубали ліси в

деяких місцях, де вони оселилися, зокрема на острові Пасхи, цивілізація якого була знищена екологічним стресом і міжплемінними війнами в 1500-х рр. н. е.

Певні торговельні шляхи відкривалися або розширювалися через те, що міграційні або кочові народи, які ними подорожували, пристосувалися до складних умов. Встановлення транссахарських караванних шляхів залежало від досвіду верблюдів арабів і берберів на Близькому Сході та в Північній Африці.

Християнство

Як і буддизм, християнство виникло як місіонерська релігія. Коли Західна Римська імперія занепадала, місіонерські зусилля звернулися до Північної Європи. Між західним і східним християнством поступово виникли місцеві відмінності. **У 1054 р. християнство остаточно розкололося на Західну Католицьку Церкву та Східну Православну Церкву.**

Західна церква та папа римський спонсорували місіонерські кампанії, спрямовані на навернення німецького народу. Східна православна церква також поширювала християнство в Східній Європі та на Русі.

Синкретизм сприяв поширенню християнства. Язичницькі герої або святі особи, такі як святі, розглядалися як посередники між Богом і його народом. Політеїстичні свята були включені в християнство, і християни встановлювали Різдво в один день із язичницьким святкуванням зимового сонцестояння.

В Азії несторіанське християнство — віра в те, що Ісус існував як дві різні сутності — *смертна людина та божественна фігура* — поширилося до Месопотамії та Персії, де ісламські завойовники дозволили християнам сповідувати свою релігію. Купці також поширювали несторіанське християнство аж до Індії та Китаю, але вони отримували незначну або зовсім не підтримувалися місцевими правителями.

Іслам

Іслам поширювався трьома основними шляхами: військові завоювання, торгівля та місіонерська діяльність.

Мухаммед, народжений у 570 р. н. е. в Мекці, пізніше одружився на вдові-торговці на ім'я Хадіджа. Разом вони подорожували караванами і зустрічали євреїв, зороастрійців і християн. Мусульмани вірять, що ангел Гавриїл відкрив Мухаммеду, що він був обраний посланцем Бога. Мухаммед вірив і

проповідував, що всі люди повинні підкорятися одному всемогутньому, всезнаючому Богу: Аллаху.

На всіх чекає останній день суду; ті, хто підкорився Богові, потрапили б у небесний рай, а ті, хто не підкорився, потрапили б у вогняне пекло.

Він також навчав, що він був останнім із довгого ряду пророків із єврейських і християнських писань, серед яких Авраам, Мойсей, Давид та Ісус.

Він і його послідовники мігрували до Медіни в 622 р. н. е. у подорожі, відомому як Хіджра. Вчення Мухаммеда стало популярним у Медіні, де його вважали пророком і політичним лідером. У 630 р. н. е., після подальшої організації своєї нової релігії, він і його послідовники повернулися до Мекки, захопивши місто.

1. Після його смерті одкровення Мухаммеда [дивовижний і раніше невідомий факт, який був розкритий іншим одкровенням] були записані його послідовниками в Корані, який, як вважають, є справжніми словами Бога, які були відкриті Мухаммеду.

2. Слово іслам означає «покоря Аллаху».

П'ять стовпів ісламу:

1. Іслам базується на п'яти обов'язках, які називаються стовпами, які визначають віру:

1.1. Висловлювання віри: «Немає бога, крім Аллаха, і Мухаммед є посланцем Аллаха».

1.2. Моліться п'ять разів на день обличчям до Мекки.

1.3. Роздавати милостиню (милосердя) бідним.

1.4. Пост під час священного місяця Рамадан.

1.5. Здійснити паломництво, або хадж (хадж), до Мекки протягом життя, якщо є можливість.

2. Іслам є універсальною релігією, яка обіцяє спасіння всім, хто вірить і слідує її принципам.

3. Іслам приваблює жінок тому, що:

3.1. Коран надав жінкам рівний статус з чоловіками перед Богом,

3.2. заборонене жіноче дітовбивство,

3.3. дозволив дружинам зберігати свій посаг.

4. Однак,

4.1. Коран також дозволяв успадковувати нащадків чоловічої статі.

4.2. Він також обмежив соціальний досвід жінок, щоб захистити законність потомства.

5. Однак загалом іслам звертався до бідних і безправних, і він сприяв сильному почуттю братерства.

Політичний розвиток

1. На момент смерті Мухаммеда в 632 р. н. е. велика частина Аравії перебувала під контролем ісламу.

2. Однак Мухаммед не призначив наступника, і мусульманські послідовники не погодилися щодо того, ким має бути наступник Мухаммеда.

2.1. Одна група, **шиїти**, вважала, що мусульманський лідер повинен бути нащадком Мухаммеда.

2.2. Інша група, **суніти**, вважала, що наступником Мухаммеда повинен стати наймудріший член найсильнішого племені.

3. Незважаючи на те, що тесть Мухаммеда Абу Бакр був обраний першим халіфом, і він служив політичним і релігійним лідером Арабської імперії, розкол між мусульманами-шиїтами та сунітами призвів до релігійних і політичних розбіжностей у Мусульманський світ, який витримує сьогодні.

Війни між християнами і мусульманами

Боротьба з ісламом тривала енергійно до XV ст. Єдності й запалу їй дало християнство, найглибше джерело європейської самосвідомості. Подібний запал виник серед мусульман, часом проголошуваних **Джихадом або Священною війною**, але його наслідки здавалися менш далекосяжними та глибокими, ніж серед європейців, яких релігія об'єднала у велику моральну та духовну справу.

Нормани, завжди великі хижаци, були в авангарді, відібравши в арабів Південну Італію та Сицилію, і це завдання було фактично виконано до 1100 р.

Іншою великою боротьбою в Європі проти ісламу була епопея іспанської історії **Реконкіста**, кульмінація якої припала на 1492 р., коли Гранада, остання мусульманська столиця Іспанії, впала до рук армій католицьких монархів.

Реконкіста (від ісп. *Reconquista*, «відвоювання») — історіографічний термін для позначення військових кампаній християнських королівств проти мусульман 722—1492 років на Піренейському півострові. Після падіння Західної Римської імперії більша частина півострова знаходилася під владою королівства вестготів, яке протягом 711—718 років було завойоване арабами. Початком Реконкісти є битва при Ковадонзі, а закінченням падіння Гранади. Вперше термін «Реконкіста» з'явився у французьких дослідженнях Нового часу і звідти був запозичений іспанською історіографією.

Хрестові походи

Великі підприємства в Сирії та Палестині згадуються як «хрестові походи».

Суттєвим моментом хрестового походу був дозвіл Папи на те, що ті, хто брав участь у ньому, мали право на «**індульгенції**», що дозволяло їм звільнити від часу, проведеного після смерті в чистилищі, і, іноді, отримати статус мученика, якщо вони померли під час насправді в хрестовому поході. На цій основі хрестові походи розпочиналися аж до XV ст., часто проти цілей, які значно відрізнялися від прагнення здійснити великі справи у Святій Землі, звідки стріляли перші хрестоносці – проти маврів в Іспанії, слов'ян-язичників у балтійських землях, християнських єретиків у Франції і навіть проти християнських монархів, які накликали на себе гнів папи. Однак перші чотири хрестові походи були незрівнянно найважливішими як впливові сили.

Перший і найуспішніший розпочався у **1096 р.** Протягом трьох років хрестоносці знову захопили Єрусалим, де вони відсвяткували торжество Євангелія миру жахливою різаниною своїх в'язнів, у тому числі жінок і дітей.

Другий хрестовий похід (**1147–1149 рр.**), навпаки, розпочався з успішної різанини (євреїв у Рейнській області), але згодом, хоча присутність імператора та короля Франції надала йому більшої ваги, ніж його попереднику, він був катастрофою (хоча це мало важливий побічний результат, коли англійський флот забрав Лісабон у арабів і він перейшов до рук короля Португалії).

Потім у **1187 р.** Саладін знову захопив Єрусалим для ісламу.

Третій хрестовий похід (**1189–1192**), був соціально найвидовищнішим. У ньому брали участь німецький імператор (який потонув під час цього), а також королі Англії та Франції. Вони посварилися, і хрестоносці не змогли повернути Єрусалим.

Жоден великий монарх не відгукнувся на заклик папи Інокентія III піти в наступний хрестовий похід, хоча багато жадібних до землі магнатів так і зробили; венеціанці фінансували експедицію, яка вирушила в 1202 р. Вона була відразу ж відвернута втручанням у династичні проблеми Візантії, що

влаштувало венеціанців, які допомогли відвоювати Константинополь для скинутого імператора.

Після цього відбулося жахливе пограбування міста в **1204 р.**, і це був кінець четвертого хрестового походу, пам'ятником якого було встановлення «Латинської імперії» в Константинополі, яка проіснувала там лише півстоліття.

У XIII ст. було розпочато ще кілька хрестових походів, але, хоча вони допомогли трохи довше відкласти небезпеки, з якими зіткнулася Візантія, остання християнська фортеця в Палестині, Акко, потрапила до рук мусульман у 1281 р., і після цього хрестовий похід до Святої Землі припинився як самостійна сила.

Релігійний імпульс все ще міг рухати людей, але перші чотири хрестові походи надто часто показували неприємне обличчя жадібності. Вони були першими прикладами європейського заокеанського імперіалізму, як у своїй характерній суміші благородних і неблагородних цілей, так і в їх невдалому поселенському колоніалізмі.

Наслідки хрестових походів

Хоча пошук Святої землі був невдалим, він призвів до великого економічного розвитку в Європі; це сприяло торгівлі з мусульманськими купцями та збільшило європейський попит на азійські товари. У результаті італійські купці з таких міст, як Венеція та Генуя, отримали значний прибуток, і Європа знову познайомилася з товарами, технологіями та культурою інших регіонів.

Де б вони не стикалися з ісламом, чи то в країнах хрестових походів, на Сицилії чи в Іспанії, західні європейці знаходили, чим захоплюватися. Іноді вони брали предмети розкоші, яких не було вдома: шовковий одяг, використання парфумів і нового посуду. Деякі хрестоносці звикли частіше приймати ванни. Можливо, це було прикро, оскільки додавало наліт релігійної невірності до звички, яка вже не заохочувалась у Європі, де відвідування лазні асоціювалося з сексуальною розпусністю. Чистота ще не досягла свого пізнішого квазіавтоматичного зв'язку з благочестям.

Військові ордени

Одним із інститутів, що викристалізував войовниче християнство Середньовіччя, був військовий лицарський орден. Він об'єднав воїнів, які сповідували обітницю як члени релігійного ордену та прийнятої дисципліни

боротися за віру. Деякі з цих орденів стали дуже багатими, володіючи фондами в багатьох країнах.

Лицарі Святого Іоанна Єрусалимського (які все ще існують) протягом століть були в авангарді битви проти ісламу.

Лицарі-тамплієри досягли такої могутності та процвітання, що були знищені французьким королем, який їх боявся, а іспанські військові ордени Калатрави та Сантьяго були в авангарді Реконквісти.

На півночі діяв ще один військовий орден — **тевтонські лицарі**, ченці-воїни, які були лезом німецького проникнення на балтійські та слов'янські землі. Там також місіонерське завзяття поєдналося з жадібністю та стимулом бідності, щоб змінити як карту, так і культуру цілого регіону.

Вони нападали не лише на язичницькі та православні, а й на католицькі держави, такі як Польща та Велике Князівство Литовське.

Німецька експансія на схід включала величезний народний рух, багатовікову хвилю чоловіків і жінок, які вирубували ліси, садили садиби та села, засновували міста, будували фортеці для захисту та монастирі та церкви для служіння їм.

Хоча велика експансія німецького сходу між 1100 і 1400 роками створила нову економічну, культурну та етнічну карту, вона також підняла ще один бар'єр для об'єднання двох християнських традицій. Папська зверхність на заході зробила католицизм пізнього середньовіччя більш безкомпромісним і неприйнятним для православ'я, ніж будь-коли.